

ЕКЗИСТЕНЦІЙНІ ВПЛИВИ НА РОЗВИТОК ДУХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕДАГОГА В ПІСЛЯДИПЛОМНІЙ ОСВІТІ

У статті висвітлено можливості екзистенційного спрямування навчально-виховної роботи в системі післядипломної педагогічної освіти. Розкрито особливості принципів і методів екзистенційної педагогіки в умовах післядипломної освіти, зацентовано на діалогізації та проблематизації, введенні екзистенціалів до змісту навчального матеріалу, упровадженні рефлексивної практики, активізації смислопошукової діяльності, що трансформує особистісно-професійні позиції освітян на духовній основі.

Ключові слова: духовний потенціал учителя, екзистенційна педагогіка, післядипломна освіта.

Ознакою сьогодення є інтенсивні процеси модернізації освіти, які відбуваються в умовах руйнування традиційних цінностей українського суспільства, насиченості інформаційного простору демонстраціями жорстокості, асоціальних еталонів поведінки. Поступові втрати ціннісних, духовних засад суспільного життя можуть призвести до національної катастрофи. Одним із чинників виходу з духовної кризи вважають модифікацію цілей і цінностей освіти, яка має створити екзистенційну основу духовного розвитку особистості.

Проблема відродження духовності нації та формування екзистенційної сфери особистості перебуває в колі постійної уваги науковців. Основою екзистенційного напрямку в педагогіці й психології є філософські ідеї таких мислителів, як М. Бердяєв, С. Булгаков, А. Камю, С. Кьєркегор, Н. Лосський, Ж.-П. Сартр, П. Тилліх, М. Хайдеггер, К. Ясперс та ін.

Людину як суверенний суб'єкт вирішення власних екзистенційних проблем розглянуто в екзистенційно-гуманістичних психологічних концепціях Ю. Аннушкіна, Б. Братуся, С. Братченко, Д. Леонтьєва, А. Маслоу, Р. Мея, К. Роджерса, С. Рубінштейна, Ю. Тихонравова, В. Франкла, Е. Фромма, К. Юнга та ін.

Відповідно до теоретичних положень, розроблених представниками екзистенційного напрямку в освіті (П. Каптерєвим, П. Лєсафтом, Л. Толстим, К. Ушинським), людина є самоцінним, вільним і відповідальним суб'єктом свого особистісного становлення. Особистість постає вільною у своєму становленні, вона має можливість вибору проекту самопобудови. Особливу роль відіграє відповідальність за власний розвиток і буття, яку не перекладають на зовнішні обставини.

Педагогічні дослідження із формування екзистенційних якостей особистості висвітлюють у своїх працях Б. де Анджеліс, А. Вардомацький, А. Крупенін, І. Крохіна, Л. Петрова, Н. Щуркова та ін. Представники педагогічної науки до екзистенційної сфери особистості відносять ціннісні орієнтації, комплекс таких якостей, як незалежність, самостійність, відповіда-

льність, креативність, здатність до реалізації вільного вибору; здатності визначити власну життєву і професійну позиції.

Педагогічні умови формування екзистенційної сфери особистості вивчають Р. Арцишевський, Л. Петрова, А. Сімак та ін. У контексті їх досліджень зміст післядипломної освіти може бути збагачено для створення й вирішення різноманітних ситуацій, спрямованих на розвиток і саморозвиток екзистенційної сфери особистості педагога.

Утім, нечисленними є дослідження екзистенційних основ духовного розвитку особистості педагога, тому *метою статті* є висвітлення основних напрямів роботи в післядипломній освіті, які дають змогу впливати на екзистенційну сферу та духовний потенціал педагогів.

М. Рожков, розробляючи концепцію екзистенційної педагогіки, узагальнив провідні положення, які характеризують смисложиттєву сутність педагогічного впливу [2]. Його концептуальні ідеї спрямовані на перебудову шкільного педагогічного процесу, але за певних доробок можуть бути трансформовані відповідно до умов післядипломної педагогічної освіти. На думку М.І. Рожкова, слід урахувувати три основних положення щодо особливостей педагогічного впливу: 1) будь-який педагогічний вплив має враховувати подієвий ряд, який відбувся з дитиною до факту цього впливу; 2) необхідно розуміти, що сама взаємодія педагога й учня є певною подією та викликає в дитини позитивні або негативні емоції; 3) будь-яка дія педагога, якщо вона не буде подією для вихованця, не дасть жодних результатів у рамках вирішення педагогічного завдання [2]. Отже, відповідно до вікових особливостей та вимог професійної діяльності вчителів, у післядипломному педагогічному процесі екзистенційний вплив має відповідати таким вимогам: враховувати особистісний і професійний досвід, актуалізувати події різних сфер життя учителя; сприяти створенню духовної взаємодії між викладачем та вчителями, викликати емоційний відгук; дії викладача мають створювати відчуття події, співбуття у вчителів.

Змістові характеристики педагогічного впливу, на думку М. Рожкова, мають відповісти на запитання: яким знанням слід навчати дитину? Учений вважає, що перш за все дітей слід навчати розуміти себе та інших, шукати сенс свого існування, планувати життя і розуміти дві найважливіші події: народження і смерть людини. Виникає запитання: чи готовий сучасний учитель навчити дітей таким глибоким екзистенційним істинам без відповідної підготовки? В умовах післядипломної освіти підготовка до діалогу з дитиною на вічні теми народження й смерті, сенсу життя людини не тільки надає поштовх до професійного розвитку, а й можливості для власного духовного зростання вчителя. У післядипломному педагогічному процесі актуальним є проведення інсценування таких бесід духовного рівня, мозковий штурм щодо інших форм роботи з дітьми, які дають змогу досягти зазначених М. Рожковим цілей змістового збагачення педагогічного процесу.

Концепція екзистенційної педагогіки, розроблена М. Рожковим, дає можливість визначити основні принципи, котрі характеризують сукупність

вимог до організації освітнього процесу, що розвиває ціннісну сферу особистості. Це принципи стимулювання саморозвитку, моральної саморегуляції особистості, подолання психологічних бар'єрів, актуалізації ситуації, соціального загартування [2].

Принцип стимулювання саморозвитку людини спрямовує освітній процес на формування мотивів самоосвіти та самовиховання, яке можливе за умов забезпечення усвідомленості й цілеспрямованості самовдосконалення людини, її самопізнання, визначення своїх потенціалів і напрямів роботи над собою [2]. Реалізація цього принципу в системі післядипломної педагогічної освіти передбачає навчання особистості способам самопізнання, рефлексії, планування життєвих подій та професійно-духовного саморозвитку.

Принцип моральної саморегуляції передбачає педагогічну допомогу дітям у здійсненні моральної експертизи подій їхнього життя на основі сформованих норм відносин і поведінки [2]. Ця допомога полягає в організації ознайомлення дітей з нормами загальнолюдської моралі та навчання їх моральній поведінці. При цьому відбувається стимулювання моральної самооцінки й моральна корекція своїх вчинків. На нашу думку, в системі післядипломної освіти, на відміну від шкільної освіти, замість ознайомлення з нормами моралі, слід здійснити ранжування цінностей конкретної особистості, її пріоритетів життя, створення переліку прийнятих нею норм відносин і поведінки в суспільстві, в професійному й особистому житті. Відповідно до створеного переліку та порядку ранжування кожен може здійснювати моральну самоекспертизу подій життя та власних вчинків.

Принцип подолання психологічних бар'єрів, на який вказує М. Рожков, вимагає забезпечення педагогічної допомоги в мобілізації ресурсів вихованця для прояву активності в досягненні своїх цілей, які, в свою чергу, залежать від розуміння ним сенсу свого життя. Педагоги, реалізуючи цей принцип, як свідчить М. Рожков, "повинні створити умови для прояву учнями вольових зусиль для досягнення поставлених цілей своєї діяльності та стимулювати позитивний емоційний стан, коли вони досягнуті" [2]. У системі післядипломної освіти надання допомоги педагогам можливо у формі організації умов для створення кожним власної системи саморегуляції, для чого слід передбачити вправи на самовизначення педагогами психологічних бар'єрів духовному саморозвитку, реалізації потенціалів, смисложиттєвих цінностей у професійному й особистісному житті; вправи на перегляд установок, які становлять основу психологічних бар'єрів; вправи на створення моделі "кола соціальної підтримки" для подолання перешкод; вправи на визначення дієвих способів стимуляції позитивних емоцій на протипагу існуючим психологічним бар'єрам; вправи на посилення значущих мотивів досягнення цілей, вольової регуляції.

Принцип актуалізації ситуації, сформульований М. Рожковим, спрямовує увагу на те, що "кожна подія має містити ситуаційну доміную (термін Т. Машарова), яка являє собою актуалізований внутрішній стан людини, що визначає у змісті цієї події те, що є для неї значущим і виявляє-

ся в її емоційній оцінці” [2]. Відповідно до цього принципу в практиці шкільної освіти відбувається надання допомоги учню в аналізі події, визначенні в ній головного і другорядного, виокремленні тієї частини події, яка має великий потенціал для подальшого життя. Ситуаційна домінанта, як вказує М. Рожков, тісно пов’язана з емоційною оцінкою того, що відбувається, і тому стимулює розвиток емоційної сфери вихованців.

У роботі з педагогами принцип актуалізації ситуації може бути використано в ході організації вправ на аналіз подій професійно-духовного значення, виокремлення в них “Головного уроку”, обміну думками. Цікавою вправою, що дає змогу реалізувати зазначений принцип, є вправа “Чому я став учителем?”, в ході якої відбувається обмін екзистенційним досвідом життя педагогів, котрий привів до усвідомлення власного покликання та вибору професійного шляху. Проведення цієї вправи можливо із застосуванням відеоматеріалів з інтерв’ю Ш. Амонашвілі, у якому він розповідає про власне шкільне життя і значущі події, діалоги, думки та емоції, які дали йому змогу змінити ставлення до школи й обрати власний професійний шлях. Також можливим є застосування автобіографічних книг педагогів, наприклад, спогадів І. Зязюна про вчителів свого дитинства, роздумів В. Кудіна та ін. “Головний урок” ситуацій життя висвітлюється за допомогою методу “кругової бесіди”, в якій кожен за бажанням продовжує фрази “Я ніколи не роблю..., тому що...”, “Я завжди роблю..., тому що...”, за умови, що висловлення буде стосуватися екзистенційних проблем, творчості, ставлення до людини та життя, моральних аспектів взаємодії із собою та світом, духовної взаємодії з учнями тощо.

Принцип соціального загартування, визначений М. Рожковим, передбачає формування соціального імунітету, стресостійкості, рефлексивної позиції шляхом включення вихованців у ситуації, які вимагають вольового зусилля для подолання негативного впливу соціуму, оволодіння певними способами цього подолання, які відповідають індивідуальним особливостям людини. Умовами реалізації принципу соціального загартування, як зазначає автор принципу, є: “включення дітей у вирішення різних проблем соціальних відносин у реальних ситуаціях та їх імітації (соціальні проби); діагностування вольової готовності до системи соціальних відносин; стимулювання самопізнання дітей у різних соціальних ситуаціях, визначення своєї позиції та способу адекватної поведінки в різних ситуаціях; надання допомоги дітям в аналізі проблем соціальних відносин та варіативному проектуванні своєї поведінки в складних життєвих ситуаціях” [2].

У практиці післядипломної підготовки педагогів принцип соціального загартування може бути реалізований шляхом тренування навичок парадоксального впливу на дитину в конфліктній ситуації, що надає екзистенційного спрямування думкам та почуттям дитини. Прикладом роботи педагогів у цьому напрямі є результати роботи вчителів над проектуванням парадоксальних дій педагога в ситуації конфлікту між дітьми та педагогом. Учень за спиною педагога назвав його “гадюкою”. Вчителі працювали над проектами вирішення цієї ситуації на ціннісному рівні. У результаті робо-

ти було запропоновано варіанти відповіді вчителя, серед яких був такий: “Мені соромно, але я у шкільному віці разом з однокласниками теж називав одну із вчителів “жабою”, але позаочі. І в нас були свої причини, ми вважали її холодною, відчуженою людиною, що ставиться до нас із презирством, занижує оцінки, виявляє користь. Можливо, у Вас теж склалося про мене власне враження. Діти, я вчуся разом з Вами, і хочу, щоб ця ситуація була для всіх нас уроком. Перший урок – це відвертість. Я буду відвертим, мені шкода, якщо я завдаю Вам моральної шкоди, але я не розумію чим, і тому я відчуваю образу. Поясніть мені, в чому я не правий, і я вибачуся і буду прагнути змінитися. Урок другий – прощення. Коли просять вибачення – вибачають. Я хочу простити Вас, але ніхто не просить пробачення”. У запропонованому варіанті вчитель пропонує дітям духовні уроки, які вони можуть винести із ситуації всі разом, і підводить дітей до дії вибачати – вибачатися. Іншим прикладом виходу із цієї ситуації є така реакція педагога: “Отакої! Це ж треба, а я вас ціную. Кожного... А зараз продовжимо роботу”. У цьому проекті на перший план виходить гуманістична цінність будь-якої особистості. Третій проект надав інше вирішення ситуації: “Дякую за комплімент! Змії на сході – символ мудрості, і, доречі, ніколи не жалять людину просто так. Може, візьмемо приклад зі змії?”. У центр ситуації автори проекту поставили цінність “мудрість” і уникнення від нанесення шкоди один одному.

М. Рожков та О. Гребенюк визначили методи екзистенційної педагогіки, ознакою яких є орієнтація на саморозвиток учнів і тому вони мають бінарний характер. Кожному методу виховання відповідає метод самовиховання. Запропонована М. Рожковим та О. Гребенюком класифікація диференціювала ці методи відповідно до сутнісних сфер людини. На їх думку, домінуючими бінарними методами виховання-самовиховання є: переконання і самопереконання (інтелектуальна сфера), стимулювання і мотивація (мотиваційна сфера), навіювання та самонавіювання (емоційна сфера), вимога і вправа (вольова сфера), корекція та самокорекція (сфера саморегуляції), ситуації, що виховують, і соціальні проби-випробування (предметно-практична сфера), метод дилем і рефлексія (екзистенційна сфера) [2].

Отже, принципи та методи екзистенційної педагогіки, сформульовані М. Рожковим, знаходять своє використання в практиці не тільки загальноосвітньої школи, а й, за певної доробки, в умовах післядипломної педагогічної освіти. Втім, вони не обмежують усі можливі шляхи екзистенційного впливу на духовний потенціал учителя.

Створення умов для вільного ціннісного, смислового вибору особистості вчителя є одним з напрямів екзистенційно спрямованої навчально-виховної діяльності викладача в системі післядипломної педагогічної освіти та вимагає змістового збагачення навчального матеріалу, урізноманітнення смислового поля на занятті, що дає змогу породжувати особистісно значущі ідеї в учителів й окреслювати шляхи їх реалізації в освітній практиці. Завдання на висвітлення буттєвих цінностей, ціннісно-смислових

пріоритетів на матеріалі шкільного курсу, який викладає вчитель, дають змогу поєднати професійний та особистісний розвиток учителя і спрямувати його в духовний бік.

Екзистенційна спрямованість процесу розвитку духовного потенціалу вчителя передбачає світоглядні впливи, що розширюють обрії самопізнання, підсилюють усвідомлення сенсу буття та самоздійснення особистості в професійній педагогічній діяльності.

Здатність до усвідомленого та відповідального вибору життєвих і професійних цінностей, смислів і цілей постає однією з духовних потенцій вчителя, яка розвивається у процесі цілеспрямованих екзистенційних впливів.

Екзистенційна орієнтація інтроспективної практики спрямовує самопізнання педагога в бік смислопошукової активності, ціннісного самовизначення, яке трансформує особистісно-професійні позиції освітян на духовній основі.

Діалогові та тренінгові методи навчання в післядипломному педагогічному процесі надають можливості для введення у фокус уваги вчителів основних екзистенціалів, таких як: свобода, відповідальність, духовність, творчість. Визначення та висловлення власного ставлення до явищ соціального, професійного, духовного життя дає педагогові змогу упевнитися, ствердитися в особистих ціннісних позиціях, обрати напрям і методи майбутньої діяльності, з одного боку, а з іншого – відмовитися від інших, несумісних із цими цінностями дій. Важливість діалогу як шляху смислотворення підкреслено у дослідженні Л. Лисюк, яка вважає, що для того щоб голос смислу зазвучав, необхідна інша людина, яка б могла екстеріоризувати цей голос [1, с. 166–175].

Актуальним у практиці організації діалогу на заняттях є питання про поєднання свободи та відповідальності вчителя у виборі навчального й виховного матеріалів; теорій і принципів, на яких базується педагог.

Тренінгові методи в післядипломному педагогічному процесі є шляхом до розвитку екзистенційної рефлексії особистості, що є передумовою вмотивованого духовного саморозвитку; тренування умінь приймати самостійні рішення щодо власного життя та життя іншої людини як цінності.

А. Сімак пропонує такий метод ціннісного розвитку особистості, як моделювання екзистенційної кризової ситуації [3]. Ми вважаємо, що обговорення ціннісно-сміслових колізій із досвіду роботи педагогів сприяє розвитку відповідальності, навичок здійснення екзистенційного вибору, удосконалення індивідуальної ієрархії ціннісної сфери вчителя як основи духовно значущої професійної діяльності та буття особистості.

Проектування траєкторій професійного й особистісного саморозвитку вчителя на заняттях у СППО виступає одним зі значущих способів духовного розвитку на екзистенційній основі. Арт-педагогічні методи (малювання, колаж, ліплення, створення казок та віршів, відеофільмів, презентацій, використання фотоматеріалів, масок, ляльок, драматизації тощо) є аль-

тернативою схематичним проектам, структурно-функціональним моделям майбутнього саморозвитку в духовно-професійному плані.

Метод ранжування також слугує меті окреслення бажаної траєкторії саморозвитку. Створення переліку важливих подій життя, оцінювання їх значущості дає викладачу змогу наблизити вчителів до екзистенційної суті власної особистості, віднайти через емоційну оцінку справжні цінності й істинне спрямування духовного розвитку. Наступним кроком є створення проекту професійного шляху, що відповідає визначеному на попередньому етапі духовному спрямуванню особистості.

Х. Рамперсад, визначаючи універсальні показники діяльності людини, вказав на послідовність формування та реалізації людиною її покликання, яка наближає особистість до пошуку відповідей на смислбуттєві питання [4]. Першим кроком алгоритму є визначення індивідуальної місії та покликання шляхом відповідей на запитання “Хто я?”, “До чого прагну?”, “Досягненню чого присвячене моє життя?”, “Чим я маю займатись?”, “Які в мене таланти?”. Другим кроком є кристалізація цінностей, індивідуального бачення ідеалів, цілей, власного образу, для чого особистість має відповісти на запитання: “До чого я прагну?”, “Якими є мої цінності та принципи?”, “Яким є мій ідеал?”, “Яким я бачу свій образ?”. Третій крок – розуміння ключових ролей особистості, яке дає змогу дати відповідь на запитання: “Хто я для близьких мені людей?”, “Хто я в суспільстві?”. Четвертий крок присвячено визначенню ключових факторів успіху: “Що визначає мій особистісний успіх?”, “Які ресурси, якості й внутрішні процеси забезпечать реалізацію місії та бачення?”. На п'ятому кроці слід визначити індивідуальні цілі: “Яких індивідуальних короткотривалих результатів я хочу досягти?” [4]. Вслід за цим суб'єкт може здійснити погодження цілей і поведінки, визначити індивідуальні показники результативності й цільові значення та розпочати дії з удосконалення.

Висновки. Екзистенційне спрямування навчально-виховної діяльності викладача в системі післядипломної педагогічної освіти стає одним із напрямів її модернізації. Проблематизація, діалогізація на екзистенційній основі, створення умов для вільного ціннісного, смислового вибору особистості вчителя є чинниками розвитку духовного потенціалу в післядипломному освітньому процесі. Екзистенційний вплив на вчителів має враховувати особистісний і професійний досвід; сприяти створенню духовної взаємодії між викладачем та вчителями, викликати емоційний відгук. Актуальним стає навчання особистості способам самопізнання, рефлексії, саморегуляції, планування життєвих подій і професійно-духовного саморозвитку; тренування навичок парадоксального впливу в конфліктній ситуації, спрямування самопізнання педагога в бік смислопошукової активності, ціннісного самовизначення, що трансформує особистісно-професійні позиції освітян на духовній основі. Післядипломна освіта має активно використовувати арт-педагогічні, тренінгові та інші методи навчання, які надають можливості для введення у фокус уваги вчителів основних екзистенціалів.

Список використаної літератури

1. Лысюк Л.Г. О возможностях обретения смысла в критических жизненных ситуациях / Л.Г. Лысюк // Московский психотерапевтический журнал. – 2007. – № 3. – С. 166–175.
2. Рожков М.И. Концепция экзистенциальной педагогики / М.И. Рожков // Ярославский педагогический вестник. – 2002. – № 4 (33). – С. 71–76.
3. Сімак А.А. Особливості моделювання екзистенційної кризової ситуації та її вплив на аксіологічні конструкти особистості / А.А. Сімак // Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка. – 2009. – Т. XI. – Ч. 7. – С. 445–456.
4. Рамперсад Х.К. Универсальная система показателей деятельности : пер. с англ. / Х.К. Рамперсад. – М. : Альпина-Бизнес Бук, 2005. – 352 с.
5. Карівець І. Цілісний підхід до здоров'я людини в контексті її багаторівневості [Електронний ресурс] / Ігор Карівець, Андрій Забава // PADDHATI. Міждисциплінарний методологічний мережевий журнал. – 2010. – № 3. – Режим доступу: http://paddhati.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=75:2010-09-29-09-13-42&catid=34:2010-3&Itemid=109.

Хаустова Е.В. Экзистенциальные влияния на развитие духовного потенциала педагога в последипломном образовании

В статье освещены возможности экзистенциального направления учебно-воспитательной работы в системе последипломного педагогического образования. Раскрываются особенности принципов и методов экзистенциальной педагогики в условиях последипломного образования, акцентируется на диалогизации и проблематизации, введении экзистенциалов в содержание учебного материала, внедрении рефлексивной практики, активизации смыслопоисковой деятельности, что трансформирует лично-профессиональные позиции педагогов на духовной основе.

Ключевые слова: духовный потенциал учителя, экзистенциальная педагогика, последипломное образование.

Khaustova O. Existential influences on the development of teacher's spiritual potential in the post-graduate education

The possibilities of existential direction of teachers' post-graduate education of are described in this article. The author exposes the features of existential principles and methods in the conditions of post-graduate education, accents on the introduction of dialog, problematic situations, existential concepts, reflection, activity in search of existential sense in educational practice for transforming personality-professional positions of teachers on the spiritual basis.

Key words: teacher's spiritual potential, existential pedagogics, post-graduate education.